

TEHNOLOGIJA, INFORMATIKA I OBRAZOVANJE ZA DRUŠTVO UČENJA I ZNANJA

6. Međunarodni Simpozijum, Tehnički fakultet Čačak, 3–5. jun 2011.

TECHNOLOGY, INFORMATICS AND EDUCATION FOR LEARNING AND KNOWLEDGE SOCIETY

6th International Symposium, Technical Faculty Čačak, 3–5th June 2011.

UDK: 004.738.5:33

Stručni rad

UTICAJ KAPITALNIH INVESTICIJA NA PRIVREDNI RAZVOJ CRNE GORE

Miro Blečić¹

Rezime: Razvoj društva u globalu uslovljen je progresivnim unapređenjima, koja u zavisnosti od svog multiplikacionog efekta, podstiču dinamiku progresivnog razvoja, ubrzavajući ga, ili ga čine inertnim. Privredni sistemi, po pravilu, participiraju shodno svom potencijalu privredne razvijenosti i raspoloživim resursima u tim globalnim relacijama razvoja i unapređenja ukupnih društvenih odnosa. To praktično znači, da je nivo privredne razvijenosti nacionalne ekonomije taj, koji istoj predisponira adekvatno mjesto u opštem poretku procesa globalizacije. Elektronsko komuniciranje i međusobna umreženost predstavljaju imperativ vremena u kojem živimo i privređujemo. Proces globalizacije suptilno uslovljava da se, državni suverenitet i geografski identitet polako prenosi na ekonomski, odnosno privredni identitet nacionalne ekonomije. Drugačije rečeno, u konkretnom, politička suverenost kao državni identitet, gubi se prenoseći je na EU. A, što se dešava sa ekonomskom suverenitetom? Skoro posve indentičan proces. Naime, one nacionalne ekonomije koje u procesu globalizacije nemaju svoju ekonomsku prepoznatljivost u sopstvenoj produkciji nacionalne ekonomije, kao proizvod rada njihovog radno-sposobnog stanovništva, ostat će na marginama ekonomskog preživljavanja.

Ključne reči: Ekonomija, razvoj, stabilnost

EFFECTS OF CAPITAL INVESTMENTS ON THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF MONTENEGRO

Summary: Progressive improvements that, depending on their multiplicative effect, encourage a progressive development condition in general a society growth by either accelerating it or making it inert. As a rule, economic systems participate as per their economic development potentials and their respective available resources within both such global growth and the advancement of overall social relations. That practically means that a level of national economic development is actually the one that predisposes an appropriate position thereof within general globalization process. Electronic communications and mutual networking pose an imperative to the times we live and work in. Globalization process induce in a subtle manner the state sovereignty and geographic identity to be transferred to economic, namely to industrial identity of national economy. In

¹ Miro Blečić, Univerzitet „Mediteran“, Podgorica, Fakultet za turizam – Bar, E-mail: miroblecic@t-com.me

other words, in particular, political sovereignty as a state identity is being lost via its transferring to the EU. So, what is going on with economic sovereignty? Almost the same process. Namely, those economies that, within such globalization process, do not have a transparency in their respective national economy productions as an outcome of the working population labor will stay at margins of economic survival.

Key words: Economy, development, stability

1. UVODNE NAPOMENE

Očigledno, kriza ne dolazi sama od sebe. Kriza, posebno ekonomska, nastaje kao produkt stihijskog ljudskog rada, bilo da se radi o nedovoljnom ili ne adekvatnom radu, ili možda, ne sinhronizovanim aktivnostima motivisanim kratkoročnim interesima brzog ostvarivanja profita enormnih vrijednosti a sve zarad potpune slobode tržišne ekonomije. Kada problemi izmaknu kontroli, brzo se kumuliraju i sa uzročno-posledičnim uticajem na cjelokupan ekonomski sistem eskaliraju u formi krize, što u suštini predstavlja pogoršavanje uslova poslovanja koji predupređuju pad ekonomskih vrijednosti: BDP, zaposlenosti, životnog standarda, investicija, potrošnje..., onda se, zagovornici neoliberalnog koncepta tržišne ekonomije, koja u suštini i generiše krizna kretanja, sjeete državne intervencije kao spasitelja u zadnji čas. I tako u nedogled. Krize, posebno globalne, ciklično se ponavljaju i po pravilu završavaju u četverogodišnjem trajanju, odnosno prosječnom vremenu jednog privrednog ciklusa. Postojeća, koja je još aktuelna, polako, čini se, prelazi kroz prelomnu tačku, u kojoj se eksponira zaustavljanje negativnih trendova ili se pak njihov intenzitet znatno smanjuje, nagovještavajući oporavak, koji po prirodi stvari ide sporije od priželjkivanog.

Ono što krize generiše, je prevashodno pretjerana i nekontrolisana sloboda pravnih subjekata u iznalaženju i korišćenju motiva kratkoročne enormne profitabilnosti, što u globalu narušava odnose i izaziva poremećaje, stvarajući globalno neuporedivo veće negativne posledice od motivacionih koristi inicijalnog efekta.

Međutim, nastalim poremećajima se prioritarno prilazi u funkciji njihovog rješavanja koristeći, prije svega, institucionalne mehanizme pri čemu se apsolutno prenebregava činjenica sankcionisanja inicijalnih vinovnika krize. Isto tako, ono što je ekonomski još rigidnije jeste činjenica da su „šičardžije“ takve tržišne ekonomije nelegalno zarađeni profit, bez izuzetka, ostavili nacionalnoj ekonomiji kao dugovnu „prćiju“ koju će njeno stanovništvo, u vremenu trajanja krize, uredno morati da nadoknadi.

Prema tome, sigurno možemo ustvrditi da kiza ne nastaje kao produkt tehnoloških inovacija, ona ne nastaje ni zbog intenziteta privrednog razvoja, već prevashodno iz ispoljene i adekvatno nekontrolisane i sankcionisane evidentne pohlepe da ostvare prosperitet na nerealnim osnovama bilo imućnih pojedinaca, velikih privrednih subjekata ili, što je još gore, nacionalnih ekonomija posmatrajući u cjelini.

2. NAŠA SPECIFIČNOST

Ipak, da se vratimo našoj ekonomskoj svakodnevnici. Mi smo po mnogo čemu specifična nacionalna ekonomija. Po ekonomskom razvoju i ispoljenim nelogičnostima, posebno. Kod nas i kriza ima svoju specifičnost. Čas je globalna, čas regionalna u širem geografskom

smislu, a kontinuirano, već decenijama, nacionalna. I traje dugo i zamorno. Samo joj ime mijenjamo. Jedino nam ona ne nedostaje. Uvijek je imamo sasvim dovoljno, onoliko koliko nam treba. I znatno više od toga. Eh, kad bi se krize izvozile... A od viška (naravno krize), bez obzira na drevne mudrosti, glava može da zaboli.

Već smo istakli ono što je zajednički imenitelj nastanka kriznih procesa u globalu, nacionalnoj ekonomiji ili pojedinom pravnom ili fizičkom licu. Nesklad između realnih mogućnosti i potreba, odnosno potrošnje. Međutim, specifičnosti neminovno kao neizbježna realnost postoje, i one karakterišu bilo koju nacionalnu ekonomiju.

Ako pojavu eksponiranja krize posmatramo sa vremenskog aspekta, onda se ona kod nas posve odomacila tako da ne možemo govoriti da ona traje tri-četiri godine, već decenijama, što odista predstavlja specifičnost.

Međutim, ono što mora da brine jeste činjenica da kriza praktično ne prestaje u nacionalnoj ekonomiji, već samo mijenja formu eksponirajući se, čas u jednom čas u drugom obliku, pri čemu se po pravilu, kao razlog uvijek navode objektivne okolnosti, a skoro posve zanemaruju subjektivne slabosti, kojih, na našu žalost, ima i suviše mnogo.

Struktura privrede, u predhodnom obliku državnog ustrojstva, bila je zastupljena u kapitalno-intezivnim djelatnostima sa naglaskom na ekstraktivnu i prerađivačku industriju. Osamostaljivanjem države, raspoloživi kapaciteti nacionalne ekonomije su gubili tehnološku povezanost a time i konkurentnost i profitabilnost, što je bez valjano osmišljene svojinske transformacije sigurno vodilo u bankrotstvo.

Procesom privatizacije nijesu postignuti ni približno najavljivani efekti racionalnije i konkurentnije proizvodnje, i pored činjenice da je veliki broj uposlenih postao tehnološki višak. Očigledno je da raspoloživi kapaciteti, nakon transformacije, nijesu značajnije tehnološki unapređivani pa se obim produkcije, po tom osnovu, nije značajnije ni kvantitativno ni kvalitativno promijenio. Znatno broj privrednih subjekata, čiji kapaciteti nijesu bili zanemarljivog karaktera, nakon privatizacije prestao je sa obavljanjem djelatnosti. Naravno, ono što ima posebne negativne efekte, a što je bio i osnov svojinske transformacije jeste činjenica da prihodovana sredstva ostvarena svojinskom transformacijom nijesu ulagana u stvaranje novih proizvodnih kapaciteta ili infrastrukturnih objekata, već najvećim dijelom u zbrinjavanje socijalnih kategorija kako bi se što lakše prenebregli socijalni nemiri radnika, koji su ostali bez posla, najmanje svojom krivicom. Kao posledica neadekvatne svojinske transformacije štrajkova i sada imamo u izboru.

Ovakav proces transformacije, doprinio je da se značajan broj, za postojeću nacionalnu ekonomiju veoma krupnih raspoloživih industrijskih kapaciteta, posve ugasi, posebno u dijelu prerađivačke industrije. Pored, po tom osnovu, znatnog uticaja na pad BDP, njihovim gašenjem, dodatno je podstaknut proces migracije, čime se i onako naglašena neravnomjerna regionalna privredna razvijenost, još više usložava.

Pored toga, njihovim bankrotstvom znatno su uzrokovane strukturne promjene nacionalne ekonomije, sa dodatnim urušavanjem proizvođačkih kapaciteta a izvjestnim rastom uslužnih djelatnosti i posredovanja, što sa svoje strane značajno povećava uvoznu zavisnost i s tim u vezi, naglašen rizik poslovanja. Ukoliko se ne preduzmu adekvatne mjere sa značajnijim podsticajnim sredstvima, osmišljene na duži rok ubrzanog razvoja privrede, baziranim na raspoloživim resursima i komparativnim prednostima, ozbiljno prijeti skoro

potpuna devastacija znatnog dijela prostora Crne Gore. Jaz između regionalne razvijenosti u okviru nacionalne ekonomije, umnogome će se dodatno uvećavati i usložavati i brzo će dostići nivo gdje će se značajan dio prostora, posebno središnje i sjeverne regije, praktično devastirati ostajući bez stanovnika, ili ukoliko ih i bude, biće zanemarljiv broj skoro posve staračkih domaćinstava.

3. KARAKTERISTIKE NACIONALNE EKONOMIJE I NUŽNOST KAPITALNIH INVESTICIJA

Međutim, ono što zavređuje posebnu pažnju sa stanovišta realnog i kvalitativnog oporavka nacionalne ekonomije, jeste pored zaustavljanja recesije i promjene smjera negativnih tendencija u pozitivne trendove prosperitetnog razvoja, to je do sada, uloženi napor u stvaranju uslova za početak realizacije tri strateška kapitalna investiciona projekta.

Preduzete mjere Vlade na predupređenju negativnih posledica uticaja globalne krize dale su određene rezultate, prije svega u očuvanju monetarnog sistema, kao i premošćavanju finansijske konsolidacije najvećih privrednih subjekata, kroz adekvatnu kreditnu podršku i date kreditne garancije po tom osnovu. Naravno, efekti preduzetih aktivnosti, koji nijesu sporni, su zanemarljivog uticaja na kvalitativne i kvantitativne promjene nacionalne ekonomije u odnosu na razvoj privrednih aktivnosti, po osnovu kapitalnih investicija i po tom osnovu multiplikacionih efekata, koji će nastati upravo realizacijom strateški važnih kapitalnih investicija. Prema empirijskim ekonomskim zakonitostima od ukupno uloženi investicionih sredstava u kapitalne infrastrukturne objekte, jedna trećina vrijednosti se odmah po izvršenom transferu vraća u domicilnu zemlju izvođača, druga trećina se kroz kratkoročni vremenski period ne duže od godinu dana zadržava u monetarnom sistemu a potom ga napušta, dok preostala trećina vrijednosti kapitalnih investicija ostaje u sistemu nacionalne ekonomije u kojem se investicije realizuju. Naravno, zakonitost se eksponira u približnim relativnim vrijednostima upravo u zavisnosti od stepena privredne razvijenosti nacionalne ekonomije, pri čemu je, veći nivo privredne razvijenosti nacionalne ekonomije zemlje u kojoj se realizuje kapitalno investiciono ulaganje, uvijek u poziciji da kroz plasmane svojih roba i usluga zadrži i relativno više kapitala.

Pripremne faze, neophodne za početak realizacije projekata su u cjelini odrađene do nivoa samog procesuiranja postupaka, odnosno odabira investitora ili izvođača na neposrednoj realizaciji kapitalnih projekata investicionih ulaganja, koja sobom nose naglašen multiplikacioni efekat po nacionalnu ekonomiju, pa i šire pozitivne posredne efekte u okruženju.

Zašto su neophodno potrebne kapitalne investicije nacionalnoj ekonomiji Crne Gore uopšte, a turizma posebno?

Razloge treba tražiti u činjenici da su privredno-sistemske promjene društva u cjelini, posebno u sveri informacionih komunikacija, koje su nastale u zadnjoj dekadi prošlog i prvoj dekadi ovog milenijuma, umnogome doprinijele strukturnim promjenama nacionalne ekonomije i njenom funkcionisanju na tržišnim zakonitostima.

Mnogi privredni subjekti i po tom osnovu djelatnosti, koji su značajno participirali u stvaranju BDP, skoro posve su iščezli iz privrednog života ali su nastali i neki drugi, koji su samo dijelimično nadomjestili nedostatak prethodnih.

Gradnja kapitalnih infrastrukturnih objekata, po standardima EU nameće obavezu elektronske obrade podataka, stvaranje bazne osnove i satelitskog korišćenja koja stoji na raspolaganje svim korisnicima, bilo da se radi o putnoj privredi, hidro sistemu ili hotelskim kapacitetima.

Vrijednost prošlogodišnjeg BDP, prema procjenama CBCG, treba da dostigne iznos od 3,1 milijardu eura, što bi iznosilo nešto više od ostvarene vrijednosti u 2009. godini, kada je iznosio 2,98 milijardi eura, pri čemu je pad vrijednosti iznosio 5,7% u odnosu na prethodnu uporednu godinu.

U prošloj godini, prema istim izvorima, ostvaren je rast zaposlenosti po stopi od 1.8%. Ukupna spoljnotrgovinska razmjena Crne Gore za devet mjeseci prošle godine, prema prethodnim podacima Monstata, iznosila je 1,45 milijardi eura, što predstavlja rast od 3,2% u odnosu na isti uporedni period u prethodnoj godini.

Izvoz je porastao u odnosu na isti period posmatranja za 14,9% i iznosi 229 miliona eura, a uvoz 1,3%, pri čemu je vrijednost dostigla iznos od 1,22 milijarde eura. Uvoz je 5,3 puta veći od izvoza.

Strukturne promjene privrede doprinijele su, prema istim izvorima, da i pri činjenici da nije uvećan broj turista u prošloj godini, prihod po tom osnovu bude neznatno uvećan za oko 5%.

Međutim, ako posmatramo neke druge parametre, shodno statističkim podacima Turističkog Saveza Jugoslavije, Crna Gora je 1987. godine registrovala blizu 11 miliona noćenja (10.823.867). Prema podacima "Monstat"- a ukupan broj noćenja u Crnoj Gori u 2010. godini iznosio je nepunih 8 miliona (7.964.893), što je upoređujući ga sa prethodnim pokazateljem, dostignuti nivo od 73% ostvarenih noćenja od prije 23 godine? Ovi pokazatelji imaju tim prije veću težinu ako se zna da nam je turizam strateška grana privrednog razvoja.

Na kraju januara 2011. godine, prema podacima CBCG, od 54.110 pravnih i fizičkih lica koji obavljaju svoju djelatnost, njih 14.224 je bilo u blokadi što je u odnosu na decembar 2010. godine, kada je bilo 14.113 blokiranih pravnih i fizičkih lica koja posluju, više za 0,79%, bez obzira na činjenicu neznatnog povećanja broja registrovanih pravnih i fizičkih lica, koji je nastao u međuvremenu. Vrijednost prisutne blokade, od prispjelih a ne izmirenih obaveza, procesuiranih za prinudnu naplatu iznosila je 265,2 miliona eura i veća je u odnosu na decembar prethodne godine, kada je iznosio 253,9 milona za 4,46%. Prema podacima CB, vrijednost prisutne blokade i dalje se uvećava, tako da su potraživanja premašila na kraju aprila tekuće godine iznos od 295,0 miliona eura, sa daljom tendencijom rasta nelikvidnosti, što ozbiljno upozorava na sve veću nelikvidnost privrednog sistema što, dodatno usložava u cjelini odnose u monetarnom sistemu.

Kreditna zaduženost na kraju prošle godine iznosila je 2,397 milijardi eura, od čega firme poslovnim bankama duguju 1,1 milijardu €, a ostatak su ino krediti u klasičnom smislu. Evidentan je broj pravnih subjekata koji svoj inokredit nijesu prijavili CBCG, iako su, u skladu sa zakonom, bili u obavezi. Deficit spoljnotrgovinskog bilansa iznosio je 1,1 milijardu eura. Stepenn zaduženosti, kako pravnih tako i fizičkih lica dodatno raste. Tako su dugovanja 115.000 građana (što je preko 75% uposlenih-a oni su većinom korisnici), po osnovu dva bankarska proizvoda, koja dominiraju na crnogorskom tržištu, a istovremeno su najskuplja u vidu kreditnih kartica i dozvoljenog minusa, dostižu iznos od 154 miliona eura,

što samo po tom osnovu prevazilazi nivo prosječne zarade za isti uporedni period. Prosječna ponderisana nominalna kamatna stopa na kartice iznosi 16,11%, a za minusno stanje na tekućem računu 18,10%. Naravno, efektivna kamatna stopa veća je za nekoliko procenata, što je zamašan osnov zarade banaka i naravno veliki trošak za korisnike.

I pored toga, gubitak crnogorskog bankarskog sektora na kraju prošle godine prema podacima CBCG iznosi nepunih 82,0 miliona eura, što je 2,5 puta više u odnosu na 2009. godinu .

Dijelom pobrojane karakteristike naše ekonomske realnosti nužno je mijenjati u kvalitativnom smislu, posebno kada se ima u vidu zahtjevno ispunjavanje ustanovljenih standarda EU. Put ka ostvarenju cilja moguće je preći na nekoliko načina. Izabрати najracionalniji i najefikasniji put investicionog razvoja a uz to i dugoročno stvoriti validnu osnovu za nesmetani ubrzani privredni razvoj, zatim obezbijediti prepoznatljivost društvenog produkta nacionalne ekonomije i rast životnog standarda stanovništva, u suštini predstavlja imperativan zahtjev sadašnjeg trenutka društvenog razvoja Crne Gore. Sigurno, izazovne zahtjeve ubrzanog društveno-ekonomskog razvoja nacionalne ekonomije, sublimirano je moguće najracionalnije ostvariti upravo realizacijom neophodno potrebnih kapitalnih investicija.

Na osnovu do sada preduzetih aktivnosti, realno je očekivati da će u periodu do kraja tekuće 2011. godine, Crna Gora pristupiti realizaciji bar nekog od tri kapitalna investiciona projekta, naravno ukoliko se prethodno kvalitetno obezbijede finansijska sredstva.

Najveći i najznačajniji, po nacionalnu ekonomiju, kapitalni investicioni infrastrukturni projekat je gradnja autoputa Bar-Boljari, u ukupnoj vrijednosti od preko 3,2 milijarde eura, zatim izgradnja i razvoj resort centra na poluostrvu Luštica, čija vrijednost u prvoj fazi dostiže 1,1 milijardu eura, kao i sistema hidroelektana na Morači u iznosu od 550 miliona eura, što kumulativno dostiže vrijednost od preko 4,5 milijarde eura.

Navedena vrijednost sredstava koja će biti investirana kroz realizaciju pomenutih projekata dijelom će biti uvećana po osnovu druge faze gradnje resort centra, a manjim dijelom i po osnovu naknadnih i nepredvidivih poslova. O kakvom se obimu investicionog ulaganja, po nacionalnu ekonomiju radi, najbolje govori podatak da je obim investicionog ulaganja za 1,5 puta veći od ostvarenog (očekivanog) BDP?

Početak realizacije gradnje autoputa Bar-Boljari očekuje se do kraja tekuće godine u ukupnoj dužini od 167,39 km (50 tunela i 95 mostova), čija vrijednost iznosi 3,2 milijarde eura. Naravno, projekat bi se realizovao po dionicama i prioritetima, pri čemu bi gradnja trajala oko pet godina.

Pored monetarnog direktnog pozitivnog uticaja, kojeg smo ranije istakli, a koji efektuira zadržavanjem trećine sredstava u nacionalnoj ekonomiji, Crna Gora će napokon izgraditi savremenu saobraćajnicu koja će biti direktna veza sa centralnom Evropom, preko susjedne Srbije. Gradnja autoputa će multiplikaciono omogućavati ostvarivanje niza pozitivnih ekonomskih efekata. Njihovo vidljivo eksponiranje biće valorizovano prvenstveno zbog značajnog smanjenja dužine puta, zatim kvalitetnog poboljšanja uslova vožnje, povećanja brzine kretanja i po tom osnovu ušteda vremena i sredstava, savladavanje udaljenosti za znatno kraće vrijeme sa manje saobraćajnih udesa, žrtava i naravno materijalnih šteta po osnovu osiguranja imovine i lica, uz manje troškove amortizacije prevoznih sredstava, manju potrošnju derivata i potrošnog materijala po pređenom kilometru. Isto tako, pozitivni

efekti će biti eksponirani kroz manje izdatke za održavanje puta, smanjenje zastoja na putu, ostvarenog poreza na prihode i ostvarenu dobit koncesionara prema Vladi, porezu na dohodak, i sl. Bolji uslovi eksploatacije puta smanjuju troškove održavanja i servisiranja vozila po osnovu zamjene potrošnih djelova. Isto tako, bolji uslovi puta povećavaju radni vijek eksploatacije vozila, uvećavajući i po tom osnovu slobodno vrijeme stanovništvu i slobodna sredstva, manju uvoznu zavisnost, kao i manji spoljnotrgovinski deficit.

Gradnjom autoputa u znatnoj mjeri se stvara podsticajna osovina privrednog razvoja koja prožima privredne aktivnosti neposredno uz sami koridor autoputa, čime će se u znatnoj mjeri pozitivno uticati na poboljšanje uslova za prevazilaženje bar dijela naslijeđene i uvećane nejednakosti u nivou regionalne razvijenosti nacionalne ekonomije. U prilog ovaj tvrdnji ide činjenica da autoput direktno povezuje sedam opštinskih centara, što je po broju stanovnika koji u njima žive, dostiže 2/3 iznosa ukupnog stanovništva Crne Gore.

Osim navedenog, proces izgradnje autoputa biće u cjelosti realizovan za narednih pet godina, pri čemu će u znatnoj mjeri, postojeća građevinska operativa biti radno angažovana. Ne treba zaboraviti da je trenutno učešće građevinarstva, kao privredne grane u ukupnim privrednim tokovima nacionalne ekonomije u relativnom smislu dostiglo vrijednost od 19% do 23%, pri čemu su negativne posljedice globalne ekonomske krize na tu djelatnost imale znatan, bez malo najveći uticaj, kako u padu obima gradnje, tako i nivoa cijena.

Pored naglašenog učešća građevinarstva, koje će praktično biti u cjelosti involvirano u procesu primarne gradnje, značajno učešće u realizaciji projekta gradnje autoputa ostvarit će sektor turizma, posebno ugostiteljstvo.

Naravno, turistička privreda će realizovati dio svojih usluga putem neposrednog plasmana turističkih i ugostiteljskih usluga praktično na trasi puta u najširem smislu riječi. Objektivno, realno je očekivati da će na trasi autoputa biti prosječno radno angažovano od 20 do 30 hiljada radnika izvođača različite strukture obrazovanja, kulture življenja i platežne moći.

Imajući u vidu uvećan promet roba, sektor trgovine će ostvarivati dodatne plasmane i otvoriti prometne kapacitete sa korišćenjem komunalne infrastrukture lokalnih zajednica, ostvarujući dodatne prihode i po tom osnovu izdvajati poreske obaveze.

Istovremeno, svi finansijski transferi, bilo ino ili u domaćem platnom prometu, kroz isplatu zarada, uvoz robe, odnosno carinske prihode i druge transferne bankarske poslove, povećavaju stabilnost bankarskog sektora, sa jedne i budžetske prihode sa druge strane.

Dodatni obim multiplikacionih aktivnosti bit će prisutan i u drugim privrednim oblastima, i to: poljoprivredne proizvodnje, šumarstvu, primarnoj preradi kamena, elektrodistribuciji, telefoniji, segmentu zdravstvene zaštite, prometu naftnih derivata i mnogih drugih djelatnosti, a koje će umnogome zavisiti od strukture radnika i izvođača.

Naglašavamo, da će realizacija projekta ići parcijalno, što praktično znači da će na pomenutim segmentima izvođači biti radno aktivni, pri čemu će se pozitivni efekti kapitalnih investicija prvenstveno multiplikovati u samom zaleđu lokaliteta šireći se i na ostale regije.

Globalno posmatrano, građevinarstvo, turizam, i poljoprivreda u sadašnjim uslovima čine nešto manje od polovine relativnog učešća u strukturi BDP, što nedvosmisleno ukazuje da realizacija ovog investicionog projekta značajno podstiče upošljavanje njihovih raspoloživih

kapaciteta i to u toku cijelog vremena realizacije projekta što će se svakako odraziti i na povećanje učešća u strukturi BDP. Naravno, u nešto manjem obimu će i ostali sektori privrednog sistema participirati u multiplikacionim efektima.

Efekti ekonomskog podsticaja realizacije kapitalnih investicija su višestruki. Pobrojali smo samo najprisutnije u procesu gradnje. Međutim, nakon puštanja objekta u eksploataciju i adekvatnom povezanošću sa trasom autoputa u Srbiji, stvoriće se uslovi za njegovu punu eksploataciju. Pozitivni efekti će biti eksponirani i u znatno povećanom broju stalno uposlenih radnika koji će biti angažovaniji za korišćenje i održavanje puta. Prema iskustvenim normativima očekuje se stalno radno angažovanje na opsluživanju i održavanju autoputa oko 1.000 radnika, što je značajan pokazatelj.

Godišnji prihodi koji će biti ostvareni po osnovu korišćenja puta u vidu putarine, su značajna osnova finansijskih sredstava bankarskog sektora, kao i budžetskih prihoda, kako države, tako i lokalnih zajednica. Istovremeno, budžetski prihodi će biti uvećani i po osnovu poreza na dohodak i poreza na koncesionu dobit.

Međutim, neuporedivo značajniji efekti po nacionalnu ekonomiju imaju direktne uštede svih korisnika autoputa i to kako po osnovu brzine vremena kretanja prevoznih sredstava, tako i samih troškova nastalih po osnovu korišćenja prevoza, smanjenih saobraćajnih nezgoda i po tom osnovu žrtava i povreda, materijalnih šteta osiguranja lica i vozila, zdravstvene zaštite i izdataka po osnovu gubitka radne sposobnosti i sl. Realno je očekivati da će efekti po tom osnovu na godišnjem nivou dostići iznos od 10-15 % ukupne vrijednosti uloženi sredstava za njegovu gradnju.

Ako se tim pozitivnim efektima dodaju i efekti smanjenja uvozne zavisnosti, smanjenja spoljnotrgovinskog deficita i po tom osnovu nastalih ušteda, zatim značajnije povećanje saobraćajne konkurentnosti, što je posebno značajno za turističku privredu, onda se multiplikacioni indirektni ekonomski efekti sa sigurnošću mogu skoro udvostručiti.

Za razliku od gradnje autoputa, multiplikacioni efekti gradnje sistema hidroelektrana na Morači imaju naglašeniji direktni uticaj na rast BDP u odnosu na indirektno efekte. Prema projektnoj dokumentaciji gradnja kaskadnog hidrosistema u kanjonu Morače uslovljena je gradnjom određene logistike i infrastrukturom komunalnog reda, što su direktni efekti realizacije projekta. Od ukupne vrijednosti gradnje sistema „HE Morača“ u iznosu od 543 miliona eura, od čega se 153 miliona eura odnosi na infrastrukturu i prateću komunalnu logistiku kako bi se ostvarili preduslovi gradnje.

Nacionalna ekonomija gradnjom sistema direktno će biti bogatija za 721 GWH, što čini značajno povećanje u odnosu na postojeću proizvodnju struje. U minulom periodu za uvoz energije godišnje se izdvajalo oko 50 miliona eura, što nakon izgradnje objekta i privođenja namjeni neće biti potrebno, bar u doledno vrijeme.

Naravno, energenti su po prirodi stvari strateški proizvod i oskudni resurs i kao takvi podstiču dalji privredni razvoj stvarajući neophodne preduslove. Ono što čini dodatni osnov da podstakne multiplikacione ekonomske efekte su akumulaciona jezera koja su dobra osnova proizvodnje hrane i pejzažnog, odnosno sportskog turizma. Klimatski uslovi će postati blaži sa manjim temperaturnim amplitudama, a broj radnoangažovanih će dostići cifru od blizu 300 uposlenih. Vodotok rijeke Morače biće lakše kontrolisati, posebno u periodu većih atmosferskih padavina, čime će praktično biti eliminisano njeno izlivanje u

Zetskoj ravnici i istovremeno će se, skoro posve, eliminirati materijalne štete kojih je dosad nerijetko bilo.

Realizacija direktne kapitalne investicije u oblasti turizma u izgradnji i razvoju resort centra na poluostrvu Luštica odvijat će se fazno u naredne četiri godine pri čemu će centar obuhvatati: osam hotela sa 3.310 hotelskih soba, od čega će više od 60% kapaciteta biti sa 5 i više zvjezdica; 1.250 rezidencijalnih jedinica; gradski centar koji uključuje najmanje 30 prodavnica; 5 barova; 5 restorana; policijsku i vatrogasnu stanicu; kliniku; casino; obrazovne centre; lučko privezište; golf teren; jedan hotel sa 200 soba i kategorijom od najmanje 4 zvezdice, kao i dodatno hotel sa najmanje 50 soba sa kategorijom od 4 zvezdice.

Ukupna vrijednost investicionog ulaganja u realizaciju projekta turističkog resorta dostiže vrijednost od 1,1 milijardu eura. Po sadržini planirane gradnje ovaj kompleks će činiti jedan mali grad.

Za razliku od prethodne dvije kapitalne investicije, koje su sa aspekta broja novih radnih mjesta, kapitalno intenzivne ovo investiciono ulaganje u vremenskom intervalu od 12 godina, je više radno intenzivnog karaktera. Po projektnoj dokumentaciji radi se o savremenoj urbanoj cjelini koja posjeduje sve potrebne sadržaje primorskog turističkog grada u malom. Ovakav turistički kompleks će zahtijevati stalno radno angažovanje u sagrađenom resort centru preko 3.000 ljudi, što će direktno biti efektiviranje kapitalnog ulaganja.

Multiplikacioni efekti na razvoj nacionalne ekonomije neposredno će se odvijati kroz turističku potrošnju vlasnika, odnosno posjetilaca, komunalnu potrošnju, nadoknadu po osnovu zakupa, kupovine zemljišta po osnovu otkupa vila ili apartmana, naknadu po osnovu korišćenja akvatorijuma, potrošnju poljoprivredno prehrambenih proizvoda, monetarni transfer kapitala u bankarstvu, porez na dobit uposlenih, a preteča svih pobrojanih efekata je neposredno vezana za direktno angažovanje domicilne građevinske operative, i po tom osnovu ostvarenih prihoda.

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Očekivati je da će, na osnovu do sada preduzetih mjera, u periodu do kraja tekuće godine, Crna Gora pristupiti realizaciji tri kapitalna investiciona projekta, u ukupnoj vrijednosti od preko 4,5 milijardi eura. Nivo vrijednosti sredstava koja će biti investirana kroz realizaciju navedenih projekata, značajno premašuju apsolutne vrijednosti BDP Crne Gore, ostvarenog u prošloj, 2010. godini.

Gradnjom autoputa, u znatnoj mjeri se stvara podsticajna osovina privrednog razvoja Crne Gore, posebno uz sami koridor autoputa. Istovremeno, njegovim završetkom će se u dobroj mjeri uticati i na poboljšanje uslova za prevazilaženje nejednakosti regionalnog razvoja i znatno veći dolazak turističkih posjetilaca.

Nakon puštanja u eksploataciju, efekat navedenih kapitalnih investicija rezultiraće direktnim upošljavanjem oko 4.300 radnika.

Gradnjom sistema „HE Morača“, nacionalna ekonomija će biti bogatija za 721GWH, što čini značajno povećanje proizvodnje.

Izgradnjom Resort centra na poluostrvu Luštica, turistička privreda dobija jedan nov sadržaj turističkog grada u malom, koji će upošljavati preko 3.000 ljudi, u kojem postoji mogućnost smještaja oko 10.000 turista u prestižnim turističkim objektima.

Na osnovu prezentiranih pokazatelja realno je očekivati da će multiplikacioni efekti, uvođenjem u eksploataciju ovih kapitalnih objekata na godišnjem nivou, dostići iznos od 15%do 20% , od ukupne vrijednosti uloženi sredstava, po osnovu njihove gradnje.

Prema realnim očekivanjima, direktni uticaj navedenih kapitalnih investicija na razvoj turizma, kao strateške grane, na godišnjem nivou, dostiće će iznos od 10%do15%, od čega će najveći efekti pripasti hotelijerskoj industriji.

5. LITERATURA

- [1] Bjagojevic dr Obren: "Finansije", strucna knjiga - Izabrana dijela, Beograd, 1996.
- [2] Dr A. Zivkovic, dr G. Kozetincec, "Monetarna ekonomija", EF, Cugura Print, Beograd, 2009.
- [3] Franjo Stiblar, "Uticaj globalne krize na Crnu Goru i Zapadni balkan", Podgorica, jun 2009.
- [4] Dr Kostadin Pusara, "Medunarodne finansije", Beograd, 2005.
- [5] Dr V. Vukotic, "Konkurentnost i ekonomski put", "Milocerski ekonomski forum", SET - SE CG, Milocer, 2005.